

PAUL
DE GRAUWE

DE LIMIETEN
VAN DE MARKT

DE SLINGER TUSSEN
OVERHEID EN KAPITALISME

Nieuwe editie na corona

Lannoo

Inhoud

	Voorwoord	7
HOOFDSTUK 1	De Grote Economische Pendelbeweging	11
HOOFDSTUK 2	De limieten van het kapitalisme	23
HOOFDSTUK 3	Externe limieten van het kapitalisme	37
HOOFDSTUK 4	Interne limieten van het kapitalisme	65
HOOFDSTUK 5	Concurrentie, concentratie en monopolies	89
HOOFDSTUK 6	Hoe stabiel is het marktmechanisme in coronatijden?	101
HOOFDSTUK 7	De utopie van zelfregulering in het marktsysteem	123
HOOFDSTUK 8	Wie kan het marktsysteem van de ondergang redden?	143
HOOFDSTUK 9	Externe limieten van de politiek	171
HOOFDSTUK 10	Interne limieten van de politiek	181
HOOFDSTUK 11	Wie is de baas? Markt of overheid?	201
HOOFDSTUK 12	Een wereld van ongelijkheid	227
HOOFDSTUK 13	Pendelbewegingen tussen markt en overheid	262
	Eindnoten	277

Voorwoord

TOT IN DE JAREN 1980 woedden aan universiteiten intense debatten over de vraag of de economie aangestuurd moest worden door het marktmechanisme of door overheidsplanning. De debatten gingen over ‘markt of staat’, die elk hun eigen overtuigende voorstanders hadden. Het was de een of de ander. Ofwel de markt, ofwel de staat.

Ondertussen hebben we een aantal dingen geleerd. De eerste les is dat een centraal geplande economie niet werkt. Nergens is die erin geslaagd voldoende materiële welvaart voor de bevolking te creëren. Het is meteen ook de reden waarom vrijwel alle communistische regimes in de jaren 1980 in elkaar gezakt zijn.

Het tweede inzicht is dat zuivere marktsystemen nergens bestaan. Alle economische systemen die we kennen zijn een mix van sturing door de markt en door de overheid. Daar is een goede reden voor. Een zuiver marktsysteem slaagt er niet in materiële welvaart te garanderen voor grote delen van de bevolking. In een dergelijk systeem vallen velen uit de boot om vervolgens aan hun lot overgelaten te worden.

Zuivere marktsystemen en zuiver centraal geplande economieën zien we dus nergens in de echte wereld, en wel om dezelfde fundamentele reden. Ze slagen er beide niet in materiële welvaart te creëren voor een groot deel van de bevolking (in het geval van een markteconomie) of zelfs voor de hele bevolking (in het geval van een centraal geplande economie). Die bevolking aanvaardt deze systemen dan ook niet, tenzij ze op dictatoriale manier in stand worden gehouden, zoals in Noord-Korea. De oude discussie over

‘markt of staat’ is dus achterhaald. Het kan het een noch het ander zijn. Altijd zal er een mix van markt en staat moeten zijn.

De enige relevante vraag is dan hoe die mix er precies uit moet zien. Hoe ver moeten we de markt laten gaan om zo veel mogelijk welvaart te creëren? Wat is de verantwoordelijkheid van de overheid in het creëren van welvaart? Wie moet wat doen om de welvaart voor iedereen te bevorderen? Het zijn moeilijke vragen. Maar het zijn ook de enige interessante vragen. Vandaar dat we er ons in dit boek mee bezig zullen houden.

Door het probleem op deze manier te formuleren, kunnen we een groot deel van de ideologische stellingnames omzeilen. De markt is niet inherent beter of slechter dan de overheid. Het enige wat telt is de welvaart van de mensen. Markt en overheid zijn instrumenten om dat doel te bereiken. Het heeft dus geen zin absoluut voorstander te willen zijn van de markt, net zoals het geen zin heeft de overheid veel meer te vertrouwen dan de markt. Beide zijn nodig om de welvaart te bevorderen.

Maar die begeerde mix van markt en staat komt allesbehalve gemakkelijk tot stand. Het is een moeizaam en soms destructief proces, dat voortdurend in beweging is. Er zijn periodes in de geschiedenis waarin de markt steeds meer aan belang wint. De laatste decennia zijn daar een goed voorbeeld van. Tijdens andere periodes gebeurde het omgekeerde en werd de overheid overal dominant. De keerpunten in deze slingerbeweging lijken typisch samen te vallen met ontwrichtende gebeurtenissen die de grenzen van de markt en de staat op de proef stellen. Het is alsof de mensheid in haar zoektocht naar het juiste evenwicht steeds weer van het ene uiterste naar het andere pendelt. Waarom we deze dynamiek kennen, is een belangrijk thema van dit boek.

We onderzoeken daarnaast de vraag wat de gevaren zijn van die grote historische bewegingen. Zal de markt door de beweging waar we nu in zitten, en die haar dankzij de globalisering een steeds grotere rol toebedeelt, niet op haar grenzen stuiten? Of tonen de financiële crisis en de groeiende inkomensongelijkheid aan dat we al op die grens zijn gestuit? Of zal de corona-epidemie de grenzen van het marktsysteem blootleggen? En wat zal er dan gebeuren? Moeten we ons schrap zetten voor een omverwerping van het kapitalistische systeem? Keren we terug naar een economie waarin de overheid alle touwtjes in handen heeft? Zal dat de welvaart ten goede komen? Het zijn vele, belangrijke vragen waar ik in dit boek een antwoord op hoop te geven. Erg actuele vragen ook, getuige bijvoorbeeld de hevige discussies over de toenemende inkomensongelijkheid en het al dan niet invoeren van een vermogensbelasting.

Dit boek reflecteert ook mijn zoeken naar de waarheid. Er zijn in mijn leven momenten geweest dat ik sterk geloofde dat de markt een oplossing kon bieden voor de meeste economische problemen en dat de overheid een minimale rol moest spelen. Ik ben daarvan teruggekomen. Ik denk dat ik vandaag de dag minder ideologisch ingesteld ben en meer pragmatisch denk over de rol die markt en overheid moeten vervullen. Pragmatisme stelt ons ook beter in staat om objectief na te denken over de steeds veranderende rol die markt en overheid in het maatschappelijke leven spelen.

Zonder Lieven Sercu en Maarten Van Steenberghe, directeur en uitgever bij Lannoo, zou dit boek niet tot stand zijn gekomen. Zij begonnen mij enkele jaren geleden te belagen met de vraag om een boek te schrijven. Ik had daar toen geen zin in. Ik liet hen dus wachten, maar ze bleven aandringen, totdat ik mijn verzet opgaf en begon te schrijven. Hoe meer ik schreef, hoe enthousiaster ik werd.

Het werd een heel verrijkende persoonlijke ervaring, omdat het mij dwong mijn ideeën te ordenen en naar nieuwe ideeën uit te kijken. Kris van Hamme, voormalig redacteur bij Lannoo, las de eerste versies van dit boek met veel geduld. Zijn kritische geest heeft mij geholpen om fouten en onnauwkeurigheden recht te zetten, en om dit boek beter leesbaar te maken.

Bij de tweede editie van dit boek kon ik opnieuw vertrouwen op de kunde van Lannoo en haar medewerkers. Bovendien heb ik in deze nieuwe uitgave kunnen profiteren van ontelbare discussies, debatten en seminars over mijn boek, die mij tot nieuwe inzichten hebben geleid.

HOOFDSTUK 1

De Grote Economische Pendelbeweging

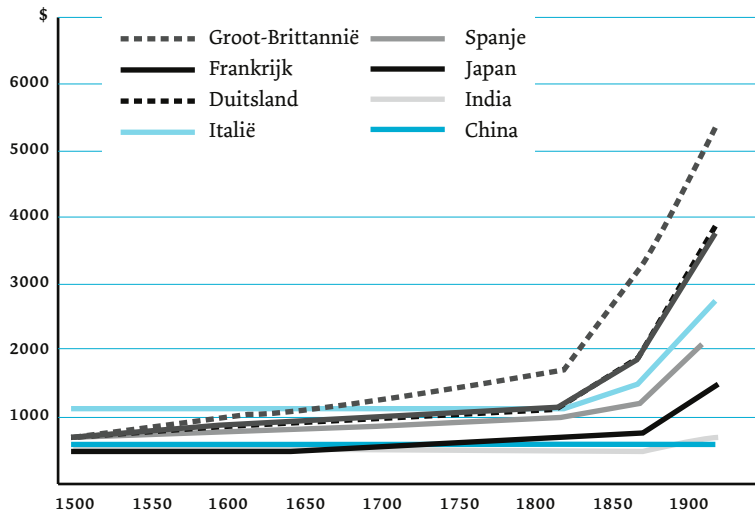
DE ECONOMISCHE GESCHIEDENIS van de laatste tweehonderd jaar is er een van cyclische bewegingen. Bewegingen waarbij nu eens de actieradius van de markten toenam ten nadele van de politiek, dan weer de politiek de overhand nam ten koste van de markten.

De 19de eeuw was een langgerekte expansie van het kapitalistische systeem, zowel nationaal als internationaal. In navolging van Groot-Brittannië, dat in de 18de eeuw het startschot gaf voor het liberaliseringsproces, ontmantelden meer en meer landen op het Europese continent de interne beperkingen die het vrije initiatief van ondernemers belemmerden. Die laatsten profiteerden daarvan om volop nieuwe activiteiten te ontwikkelen. Ook externe belemmeringen op het vrije verkeer van goederen en diensten werden afgebouwd. Dat maakte het mogelijk dat landen zich gingen specialiseren. De internationale handel nam een hoge vlucht.

De triomf van het marktsysteem was overal zichtbaar. De productie van goederen en diensten steeg op spectaculaire wijze in de landen die het marktsysteem hadden vrijgemaakt. De materiële welvaart, zoals gemeten door het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking (bbp per capita), begon in West-Europa en Amerika een opwaartse beweging te vertonen. Die groei was mogelijk gemaakt door de onverdroten zoektocht van ondernemers en kapitalisten naar nieuwe producten en productiemethoden. De concurrentie tussen ondernemers leidde tot een ongemene dynamiek van technologische vooruitgang. De spoorwegen, de elektriciteit, de telegrafie en vele andere technologische innovaties stuwden de materiële vooruitgang. Hierdoor was de materiële welvaart in deze twee delen van de wereld aan het einde van de 19de eeuw meer dan verdubbeld ten opzichte van 1800. Voor de eerste keer in de geschiedenis werd het keurslijf van de economische stagnatie losgeknoopt (zie figuur 1.1). Het leek of er geen grenzen waren aan het domein van de markten.

Figuur 1.1: Bbp per capita, in dollars (constante prijzen)

Bron: Angus Maddison, *Contours of the World Economy, 1–2030 AD. Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, 2007, p. 382, Table A.7.

De eerste helft van de 20ste eeuw: neergang van de markt

Die grenzen zouden echter duidelijk worden in de 20ste eeuw. In de jaren 1920 leek het erop dat na de tijdelijke onderbreking van de materiële welvaarts-groei tijdens de Eerste Wereldoorlog (en onnoemelijk leed voor miljoenen mensen), de ongebreidelde expansie van het kapitalisme zich zou voortzetten. Maar dat was niet het geval. In de jaren 1930 sloeg de Grote Depressie toe. In vele landen daalde de materiële welvaart op dramatische wijze en steeg de werkloosheid tot ongekende hoogten. Miljoenen mensen in de welvarendste landen van West-Europa en Amerika waren plots op de dool en

werden in diepe ellende gestort. Dit creëerde meteen ook een voedingsbodem voor politiek extremisme en geweld, die democratische systemen in elkaar deden storten. Het zou uiteindelijk leiden tot de gruwelijkste oorlog uit de geschiedenis.

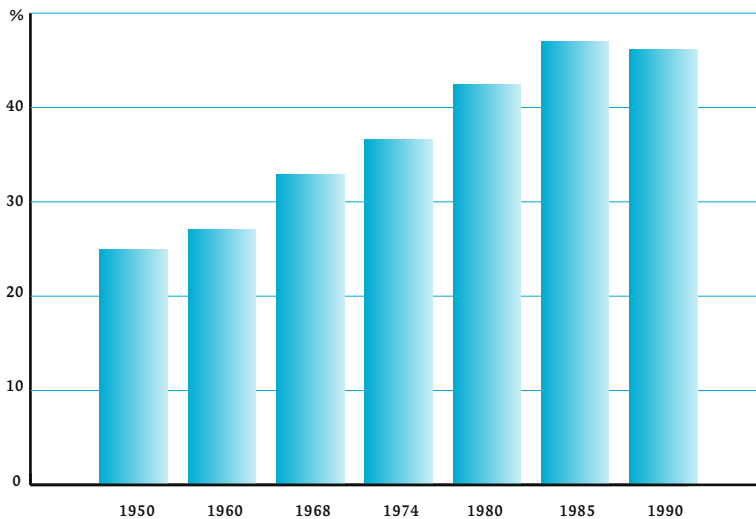
De triomftocht van het marktsysteem werd brutaal een halt toegevoerd. In vele landen werd met de beschuldigende vinger gewezen naar de ongebreidelde expansie van het kapitalisme als oorzaak van de economische ellende. Landen als de Sovjet-Unie hadden al in het begin van de jaren 1920 het marktsysteem de rug toegekeerd en een centraal door de politiek geleide economie opgezet. Zij werden de nieuwe trendsetters. In vele landen werd het domein van de markten ingekrompen en nam de politiek resoluut de economische leiding over. In de Verenigde Staten lanceerde president Franklin Roosevelt zijn New Deal, een overheidsprogramma dat tot doel had de economie uit het slop te halen door grootschalige overheidsinvesteringen. In Duitsland deed de naziregering hetzelfde, nadat ze in 1933 aan de macht gekomen was, en met groot succes trouwens. In vele landen werd de overheid de instantie die de beslissingen over investeringen overnam van de markten. Belangrijke industrieën werden genationaliseerd. Landen sloten hun economische grenzen af. Het marktsysteem leek op de terugtocht. De toekomst leek weggelegd voor de landen waar de overheid het economische roer in handen nam.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam er een herstel van de groei, vooral door toedoen van een door overheden gestuurde heropbouw van de westerse economieën. Overheidsinvesteringen waren de motor van de groei. Door die investeringen en de opbouw van socialezekerheidssystemen kregen overheden in West-Europa een centrale plaats in het nieuwe economische model. De perceptie dat het

marktsysteem gefaald had in het garanderen van een menswaardig bestaan voor iedereen, dreef de overheden tot het ontwikkelen van socialezekerheidssystemen die bescherming moesten bieden aan de miljoenen werklozen, zieken en gehandicapten.

Figuur 1.2: Globale overheidsuitgaven in OESO-landen (in % bbp)

Bron: OESO

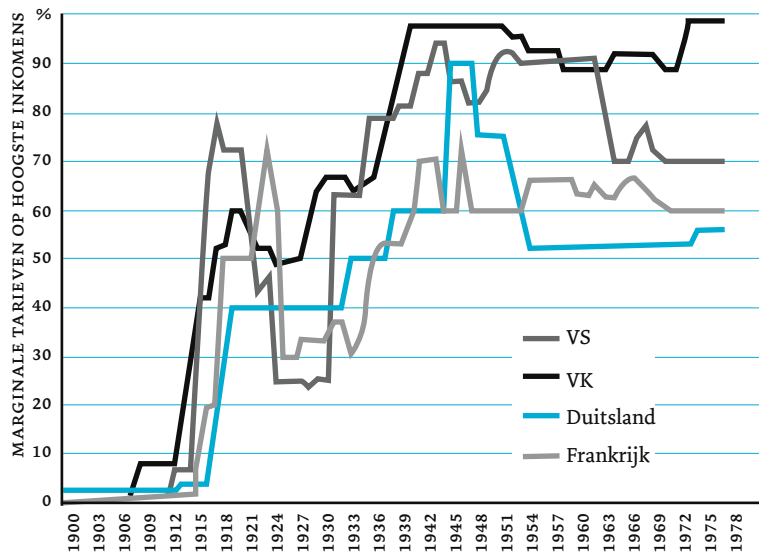
Het groeiende belang van de overheid bleek ook uit de toename van de overheidsuitgaven in de naoorlogse periode. In figuur 1.2 tonen we de ontwikkeling van de overheidsuitgaven in de naoorlogse periode (tot 1990) in de landen die lid zijn van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Dat zijn de meest geïndustrialiseerde landen, vooral in Europa en Amerika. We zien dat in de periode tussen 1950 en 1985 het aandeel van de overheidsuitgaven in het bbp van de OESO-landen bijna verdubbelde. Sinds het midden van de jaren 1980 kwam een einde aan deze trend.

Ook de belastingen op de hoogste inkomens gingen fors de hoogte in, zoals blijkt uit figuur 1.3. In landen als het VK en de VS werd het inkomen van de topverdieners bijna volledig afgeroomd, met belastingtarieven van 90 procent of meer op de hoogste inkomens. De topverdieners werden gezien als mensen die niet echt bijdroegen aan de economische welvaart. Hun inkomen kon daarom afgeroomd worden. Dat ging regelrecht in tegen een van de fundamenteën van het marktdenken, namelijk dat succesrijke mensen veel bijdragen aan de materiële welvaart. In die visie (de trickle-downtheorie) profiteren de arme stakkers in een land van de initiatieven van de enkelen die grote inkomens en vermogens opstapelen. De rijken moeten in de ‘watten gelegd’ worden en daar zal iedereen wel bij varen. Die theorie werd na de Grote Depressie in de prullenmand gegooid.

Figuur 1.3: Hoogste tarieven personenbelastingen

(Personenbelasting is equivalent van inkomstenbelasting in Nederland)

Bron: Piketty, <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>

Voor veel mensen in de naoorlogse periode leek het evident dat de opgang van de overheid als de grote bestuurder van de economie onstuitbaar en een permanent gegeven was. De superioriteit van centraal geleide economieën bleek voor velen vanzelfsprekend. In het beroemde keukendebat van 1959 tussen Richard Nixon, toen de Amerikaanse vicepresident, en Nikita Chroesjtsjov, de toenmalige leider van de Sovjet-Unie, verklaarde die laatste met grote overtuiging dat de Sovjet-Unie vóór het einde van de eeuw de vs economisch zou inhalen. Velen waren ervan overtuigd dat dit inderdaad zou gebeuren.

De jaren 1980: de terugkeer van het marktsysteem

Opnieuw zou de geschiedenis een andere wending nemen. Vanaf de jaren 1970 werd het steeds duidelijker dat de door de overheid gestuurde economieën tegen hun grenzen botsten. Landen die het verst waren gegaan in de overheidssturing van de economie, ondervonden de grootste moeite om economisch vooruit te gaan. Technologische vernieuwing bleef uit. Genationaliseerde bedrijven en sectoren leden grote verliezen, die door belastingen moesten worden bijgepast. In de Sovjet-Unie en Oost-Europa stagneerden de economieën en waren er grote tekorten aan essentiële goederen en diensten. Voor iedereen die zijn ogen open had, bleek dat economieën die door de overheid gestuurd werden, faalden om materiële welvaart te creëren.

De oorzaak van dit falen is nu voor iedereen duidelijk (maar dat was in de naoorlogse periode niet zo). De centrale planner vaardigt instructies uit aan talloze bedrijven waarin staat wat en hoeveel ze moeten produceren, van wie ze de materialen moeten kopen, welke

machines ze moeten aanwenden, hoeveel arbeiders tewerkgesteld moeten worden en voor welk loon, welke prijzen ze moeten rekenen, naar welke winkels de producten moeten worden getransporteerd, welke prijzen die winkeliers moeten rekenen en nog honderden andere instructies. Een dergelijk organisatiemodel kent twee problemen.

Er is ten eerste een informatieprobleem. Om al die instructies te kunnen uitvoeren, moet er centraal informatie beschikbaar zijn over alle productiemogelijkheden en -methodes, samen met de voorkeuren van miljoenen consumenten. Dat is een ontzaglijke berg aan gegevens, die ook nog eens voortdurend veranderen. Het bleek in realiteit een onmogelijke taak om al die informatie bij te houden, te verwerken en te gebruiken. Het gevolg was dat de verkeerde goederen en diensten werden geproduceerd en op de verkeerde plaats terecht kwamen, wat leidde tot grote overschotten op de ene plek en elders grote tekorten. De lange wachtrijen voor de winkels in Moskou werden het symbool van het grote gebrek aan doelmatigheid van een centraal geleide economie.

Een tweede probleem is dat het centraal geleide economische model mensen te weinig prikkelt om zich in te zetten en creatief te zijn. Iemand die instructies krijgt en naar de letter moet opvolgen op gevaar af gestraft te worden, doet alleen wat gevraagd wordt, en niet meer. Ook experimenteert die persoon of dat bedrijf niet met een nieuw product of een nieuwe productiemethode. Het resultaat is technologische stilstand. Producten en technologieën bleven in Oost-Europa en de Sovjet-Unie gedurende een halve eeuw ongewijzigd. Dat bleek bijvoorbeeld op spectaculaire wijze toen Oost-Duitsland werd opengesteld. De Zeiss-fabrieken in Jena, die camera's bouwden, hadden sinds de Tweede Wereldoorlog niets veranderd aan hun product. Ze gebruikten nog altijd dezelfde oude

technologie, terwijl de Japanners in razende vaart voortdurend nieuwe camera's met de geavanceerdste snufjes op de markt hadden gebracht.

Het falen van overheidssturing van de economie leidde tot een liberaliseringsbeweging die vanuit Amerika en het Verenigd Koninkrijk een groot deel van de wereld in zijn greep kreeg. Overal werden markten weer opengesteld. De overheden die een groot deel van de economie in bezit hadden, privatiseerden staatsbedrijven. Telecombedrijven, spoorwegen, autofabrieken, banken en watermaatschappijen die in de loop van de vorige decennia waren genationaliseerd, werden opnieuw geprivatiseerd.

Landen stelden hun grenzen weer open. De wereldhandel liberaliseerde, wat tot een enorme globalisering van de economie zou leiden. Landen zoals China en de Sovjet-Unie gooiden hun principes van centrale sturing overboord en bekeerden zich tot het kapitalisme. Weliswaar behielden ze nog staatsondernemingen, maar hun aandeel in de nationale productie daalde gestaag. De economische dynamiek kwam nu van de privéondernemingen.

En net als in de 19de eeuw leidde dit opnieuw tot een triomftocht van het marktsysteem. De materiële welvaart in de landen die hun economie hadden geliberaliseerd, kende een ongelooflijke groei. Die was het spectaculairst in de landen van Oost-Azië. Zij begonnen vanaf de jaren 1960 (Japan), 1970 (Korea) en 1980 (China) te groeien met een jaarlijks ritme van 10 procent. Die spectaculaire groei maakte dat landen als Japan en Korea het materiële welvaartsniveau van Amerika en West-Europa benaderden. China heeft nog een lange weg af te leggen, maar nu al is duidelijk dat dit land erin geslaagd is in recordtempo het welvaartsniveau van de Chinese bevolking op te tillen tot (naar Chinese normen) ongekende hoogtes.

De markt dringt overal door

De opgang van het marktsysteem sinds de jaren 1980 heeft niet alleen geleid tot een spectaculaire groei in de materiële welvaart van landen die tot voor kort in de grootste armoede leefden. Die opgang manifesteerde zich ook op een andere manier. Meer en meer slopen marktmechanismen en marktprincipes binnen in delen van het maatschappelijke leven waar de markt voordien afwezig was.

De voorbeelden hiervan zijn legio. In meer en meer landen werd het onderwijs, vooral het hoger onderwijs, onderworpen aan marktprincipes. Het inschrijvingsgeld voor universiteiten ging in veel landen sterk omhoog. De hoogleraren, die voordien academische vrijheid genoten – wat in vele gevallen betekende dat de proffen deden wat ze wilden, zonder enige maatschappelijke controle – werden onderworpen aan dezelfde beoordelingscriteria als werknemers in de privésector. Academici die sterk presteerden en veel publiceerden, kregen hogere beloningen dan degenen die dat niet konden.

De culturele sector ontsnapte evenmin aan die trend. Waar theaters in het verleden voor het grootste deel van hun middelen konden rekenen op de steun van de overheid, moesten vele zelf ook eigen middelen zien te vinden. Meer en meer gingen de theaterdirecteuren op zoek naar financiële steun van sponsors en theaterbezoekers in plaats van de belastingbetaler.

Ook binnen ondernemingen deed zich een revolutie voor. Ondernemingen waren in feite organisaties waar een hiërarchische structuur heerste. De baas gaf bevelen en de werknemers volgden de instructies op. Dat leidde dikwijls tot een gebrek aan inzet en creativiteit van die laatsten. Maar dan werden bedrijven meer en meer gedreven om ook binnen de onderneming marktprincipes te huldigen. Zo moesten bonussen de inzet van de werknemers aanscherpen, in de hoop dat deze tot meer en betere prestaties zouden

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Omslagontwerp: Studio Lannoo

Omslagfoto: Thomas Sweertvaegher (achterkant)

Vormgeving: Armée de Verre, Bookdesign

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2020 en Paul De Grauwe

D/2020/45/602 – ISBN 978 94 014 7232 6 – NUR 780

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.